

„AZ ÁGY KÖZÖS, A PÁRNA NEM”

Gondolatfoslányok
szabadságról, szerelemről
Pilinszky János költészete
kapcsán

Szabadság, szerelem. Ha van két szó, ami a legutolsók között jut eszébe az embernek a Pilinszky-költészet kapcsán, az alighanem ez a kettő. (De nyilván ez csupán a Pilinszky-recepció eddigi – mégoly tágas – diszkurzív kereteinek a korlátait jelenti. Ezek áttörésére, saját rögzült olvasataink felülbírálatára is (remek) lehetőséget ad a centenárium.

Pontosítok tehát: nincs könnyebb és nincs nehezebb, mint egy Pilinszky-verset megérteni. Három évtizede próbálkozom vele. Hiába e líranyelv végsőig fokozott nyelvi redukciója, ha egyszer „Nem betű a betű. / Nem mondat a mondat.” Vagyis a kérdés nyilvánvalóan a fent megfogalmazottnál jóval rétegzettebb, és többszörös csavarokat rejt magában. Még akkor is, ha a lírai korpusz darabjaiban a szabadság és a szerelem szó szinte egyáltalán nem fordul elő (végignézetem), sőt a szabad szó is elvétve. Sőt, a publicisztikában sem sokszor. Beszédes hiány.

Szabadságon innen és túl

Mit lehet mondani egy olyan költészet szabadságfelfogásáról, -tapasztalatáról, amelyik a rablét ikonjára van „függesztve”, s amelyeknek versbeszélője folyamatosan – az ol-

vasó számára olykor megterhelő mértékben – büntudatot érez? Ugyanígy a beszélgetések, esszék, cikkek Pilinszkyje is, ama empirikus szerző. Mi is mondható akkor minderről? Talán, hogy a szabadság negatívja és örök nosztalgiája kísért a Pilinszky-versben. De, paradox módon, épp ezen a kerülő úton, hiánytapasztalaton keresztül beszél mégis folytonosan a szabadság(vágy)ról, arról a létformáról, ami elérhetetlen, mégis elérendő. A legfőbb ambíciója, saját tere a versnek. Kezdetben a *Tiltott csillagon*, a *Senkiföldjén*. Aztán az égő kérubok, a plakátmagány, a kockacsönd, a „kimeredek a földből”. Majd az evangéliumi esztétika és a mozdulatlan elkötelezettség idején az elhányt bádogkanál vagy a mozdulatlan vasgolyó. A mennyben, mondhatnánk merészen, ami a versszövegek szintjén csak a pokol bugyrain keresztül dereng át haloványan. És persze az eszkatologikus jelenben és jövőben, ami a 70-es évek költészetében szinte minden sort ural.

Még sincs Pilinszkynél se Petőfi- vagy Petri-féle szabadságszerelem, se Szabó Lőrinc-féle szerelemszabadság. Csak ezek hiányai mint „az évszázad betűi”, ahogy Auschwitzról írja. De akkor mi van? Ez már nehezebb kérdés.

Pilinszky nem esett el a szabadságért, és nem halt bele a szerelembe. Ellenben a *Harmadnapontól* kezdődően szinte minden versében belehalt a fogolylétbe, a világ nyomorúságába, alászállt a pokol hetedik körébe, hogy az „eksztatikus torlaszokon”, a szenvedésen és a versszubjektum auschwitzi-krisztusi passióján át néhol eljusson a feltámadásig, a *tertia diaeig*, de inkább megrekedjen a pokol „legutolsó körében”, a „világárva papundekli”-létben.

Ha Pilinszky költészetének kontextusában teszi fel az ember magának a kérdést, rögtön Kertész szép, nevezetes mondata ugrik be: „a szabadság az, ami nincs”. Szabadsághiány? Erről, még pontosabban egy szabadságon inneni tapasztalatról, a kifosztottságról, majd egyre inkább egy szabadságon túli állapotról szól folyamatosan a Pilinszky-vers. Más szóval a belső, szellemi, lelki, spirituális szabadságért folytatott folytonos küzdelemről. Ami óva őrzi önmagát. Mert elérhetetlen, mégis

kiküzdött. És végső soron kikezdhetetlen. (Nem jelentéktelen e szempontból sem a Kertész-Pilinszky-genealógia: gondolok itt Köves Gyuri nevezetes és egyetlen szabadságlehetőségére a lágerben: arra a belső szabadságra, amit a *Sorstalanság* szövege képzeletnek nevez.) A lírai életműben előre haladva az egzisztenciális létbe-vetettségek tapasztalatáról, a végletesen magányos szubjektum önmagába zártságáról („lezárt vagy mint a kárhozat” [Gyász]) és egyfajta szerelmi rabságról, a testbe zártság tapasztalatáról hírt adó korai daraboktól, a „halak a hálóban” élményből indulva (melyek közben a József Attila-i végtelen kozmoszban záródnak magukba, ama „csilaghálóban”), majd a *Harmadnapon* lágerversoinek kifosztottság- és börtönnarratíváin – melyekben persze ott kísért már egy másfajta szabadság lehetősége, a belső szabadság elpusztíthatatlansága, a rács mögé zárt végtelen, de még inkább „vakremény”-ként (Balassa Péter), az „Et ressurexit tertia die” távolba vesző, mégis nyomatékosan artikulált távlat) és a 70-es évek fragmentált-reduktív lírai beszédén, az *engagement immobile* dermedt léttapasztalatának egyre egyértelműbben belsővé, evangéliumivá, vallásossá váló szabadságkeresésén át jutunk el a szubjektum kenotikus meghaladásáig, ha nem visszavonásáig, mely a kései Pilinszky-versben az eszkatologikus jelenben talán a szabadságon is túlmutató tapasztalatként nyilatkozik meg. Mélyen megszenvedett poétikai, lét- és Isten-tapasztalatként. Ahol a szabadság – az a nem tudáson nyugvó tudás –, az a negatív gravitáció, az a visszaröpülés, az a nyílegyenes labirintus, melyben „mind tömöttebb és mind tömöttebb / és egyre szabadabb a tény, hogy röpülünk” (*Egyenes labirintus*). Egy olyan út végén, az úton-lét költészetében (Tolcsvai Nagy Gábor), amelyik elsőrendűen nem a szabadság keresésén, hanem a feloldozás, a kegyelem meglelésén, a büntudat, a szenvedés, a kiszolgáltatottság és nyomorúság megkerülhetetlen és nem megkerülendő kanyarjain keresztül vezet el oda, ami alkalmasint túl van a szabadságon. Legalábbis a szabadság szó azon jelentésmezején, melyet az európai (történelmi, társadalmi, bölcseleti)

hagyomány fogalomkészletéből ismerünk – ha egyáltalán meg lehet ragadni ezt a kérdést egy mondatban...

Abból a szótárból, melyet a magyar költészet történetében a Petőfi-féle „Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem” formulához/mitológémához (?) kötünk, Pilinszkynek alkalmasint nem ez a „kettő kell”. De legalábbis nem a Petőfi által ránk hagyományozott módon. És nem csak az anakronizmus okán.

Pilinszky ellenben minden, csak nem fel szabadult. Sem verseiben, sem írás közben, sem emberi mivoltában. Nem úgy, mint Petőfi vagy Petri. De még úgy sem, mint Baudelaire. Sőt, notórius szabadság- és szerelem-szorongó. Szabadság- és szerelemaggodalmas. Előbbi az adott történelmi, politikai kontextusban szükségszerű és elkerülhetetlen volt. (Még akkor is, ha a tízéves silentium ellenére – mint Csokits János könyvéből is tudhatjuk – a költő rendszeres utazásaival összesen több évet tölthetett Nyugat-Európában, a „szabad Európában”, ami akkoriban kivételesnek számított.) De erről már szinte mindent megírt a Pilinszky-recepció.

Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az *Új Ember* és a *Vigilia* hasábjain folyamatosan tudósított a „szabad Nyugat” legprogresszívebb, legmodernebb könyveiről, kulturális eseményeiről – a negatív sztereotípiával szemben kifinomult kritikai érzéssel és nagy tájékozottsággal hozta a magyar olvasó közelébe a – direktben nem elérhető – legkurrensebb nyugati, amerikai kulturális novumokat: az (elsősorban nyugat-)európai irodalom remekeit. Pilinszky kultúraközvetítő szerepe, a szabad nyugati szellem integrálása a magyar irodalomba (Simone Weil, Beckett, Camus stb.), magyar kultúrába, illetve annak hatása a korabeli, főképp késő modern magyar irodalomra (Mészöly, Kertész, Esterházy, Petri stb.) szinte felbecsülhetetlen jelentőségű – e téma átfogó kritikai feldolgozása még várat magára. Pilinszky ebben igazi szabadságharcos volt: a gondolat, a szellem szabadságát közvetítette egy olyan korszakában a magyar és kelet-közép-európai történelemnek, amelyikben a (kultúr)hatalom éppen annak lefojtásán, betiltásán, legyilkol-

lásán fáradozott. A költő kultúrmissziója, szellemi „szabadságharca” jelentőségében így messze túlmutat önmagán.

Amikor az ember a Pilinszky-líra egzisztencialista előzményeivel vet számot, nagyjából ennek a kérdésnek a bölcséleti-irodalom-történeti hatáselőzményeit firtatja. Ez az interpretációs távlat számomra mindig is meghatározó volt. Ma is úgy látom, hogy e pascali gyökerű hagyomány szabadságértelmezése – s még inkább a szabadságtól való megfosztottság víziója – döntően nyomta rá a bélyegét Pilinszky költészetére és egész gondolkodására. Pontosabban szólva, már azt megelőzően ott voltak a „nyomai”, hogy a költő e hagyományt behatóan ismerte volna. (A modern egzisztencialisták közül a legerősebben a camus-i szabadságfelfogásé, miközben paradox módon eleven vitát folytatott a *Sziszüphosz mítosza* lét- és szabadságértelmezésével.) E szempontból sem elhanyagolható tény, hogy Pilinszky egész pályáján végigvonult az – a kamaszkorából eredő – Dosztojevszkij-érintettség (jóval több, mint hatás, inkább kongenialitás), ami – a bűnkérdésen túl – épp az „euklidészi ész”, azaz a modern individualizmus szabadságképzetének csapdait helyezi (költői és esszéirői) reflexiója középpontjába. Dosztojevszkij vs. Camus mint Pilinszky sarkos és karakterisztikus szabadságértelmezése: a *Krisztus és Sziszüphosz* című nevezetes esszéje 1967-ből innen is megragadható. Egyik leghíresebb írásában (*A teremtő képzelet sorsa korunkban*) éles individualizmuskritikáját többek közt épp a szabadság kérdésének összefüggésébe helyezi, melyet a nyugati kultúra alapmintázatként tekint, és szembeállítja a „Kelet” időntúli ikonkultúrájával: „Miközben földrészünk egyik fele századokon át az egyén, a szabadság és bonyolultság drámáját írta, másik fele a közösség, az elnyomatás és az egyszerű emberi sors nehézségeiről vallott időntelen időközön keresztül. Egyetlen példát említenék. A nyugat festészete a XIII. és XIV. század körül a mozdulatlanág potenciális univerzumából kilépve a reneszánszon át a barokk mozgásviharáig a szabadság problematikájának vásznait festette, miközben keleten az

ikonok mozdulatlanok maradtak, s egyedül intenzitásuk hullámszáma vallott örök evidenciával mindarról, amit az időben lehetetlen volt kimondaniok.”

A *szabad akarat* feszítő problémája, kihívása, egzisztenciális drámája az első versektől az utolsóig átszövi a Pilinszky-költészet textúráját. A jó és rossz közötti választás nála csöppet sem dialektikus, pláne nem didaktikus dilemmája mint folytonos küzdelem. Küzdelem a létért. Küzdelem a hitért. Küzdelem a szóért. Küzdelem a költészetért. Alászállás és felemelkedés. Pokol és menny. Nagypéntek és harmadnapon. Kárhozat és kegyelem. Passió és eszkhaton. Bűn és imádság. Mindez nagy erővel artikulálódik a versek térpoétikájában: „A pokol térélmény. A mennyország is. / Kétféle tér. A mennyország szabad, / a pokolra lefele látunk.” (*Terek*)

Szerelem

Pilinszky János nem is írt igazi szerelmes verset – gondoltam évtizedekig. Mert nem tudott. Mert nem ezt tudta, mást tudott. Még hozzá a legmagasabb fokon, nem csak magyar, de európai léptékkal mérve is. Így a szerelmi költészetnek nevezett hagyományban nem sokat tett hozzá a magyar líratörténet kimagasló hegycsúcsaihoz – költészetének fontos mintái József Attila, Radnóti Miklós vagy Szabó Lőrinc nyomán. E felől a hagyomány felől nézve: nem ilyen vagy olyan Pilinszky szerelmi költészete, hanem gyakorlatilag nincs. Erotikus költészete meg pláne nincs. Nála a *szerelem sivataga* van. Ami ráadásul egy Mauriac-regény címét veszi át. És döbbenetesen absztrakt szöveg ahhoz, hogy szerelmes vers legyen.

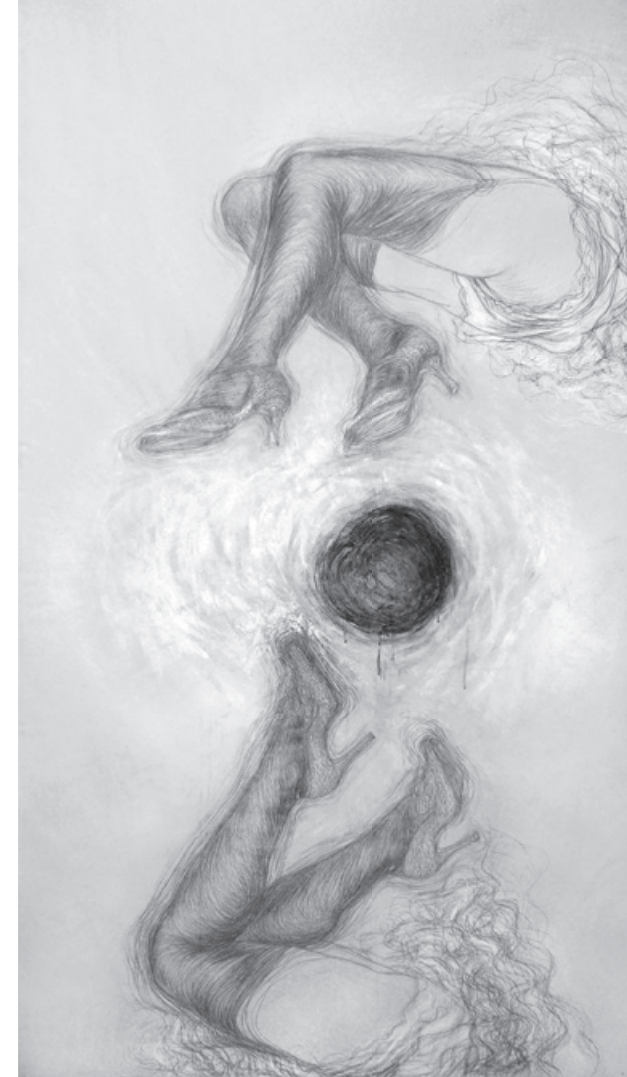
Nagyon messze van tehát Pilinszky szabadság-szerelme a Petőfiétől. Meg a Petriétől.

De ha ez így volna, ilyen szépen és egyszerűen, most nem írnám ezt a szöveget, e lapszám szerkesztőjének remek ötlete nyomán. De írom, mert nem így van, nem ilyen szépen van (E. P.). Következzenek tehát a pontosítások. A részleges önkorrekció. A fentiek újragondolása.

Az elmozdulás bennem Pilinszky szerelmi költészetével kapcsolatos álláspontomat illetően akkor következett be, amikor elkezdődött főképp a korai Pilinszky-líra testpoétikai értelmezése, és meggyőző érvek születtek amellet, hogy a *Trapéz és korlát* hogyan bontakoztatja ki a maga szerelmi líráját, s hogy ezek a korai Pilinszky-versek mennyire erőteljesen erotikusak a maguk lefojtott mi-voltában. (Több szempontból is hasonlóan ahhoz, amit Nemes Nagy „gejzír-verseiből” ismerünk.) Mi több, épp (az én egykori Pilinszky-interpretációmban is kiemelt) eksztázistapasztalat vonatkozásában. Értsd: szerelmi eksztázis-vallásos-misztikus eksztázis/Isten-tapasztalat. Az Istennel való „személyes” találkozás mint eksztatikus testi, erotikus, szerelmi élmény. Vagy megfordítva: a szerelmi tapasztalat mint leginkább a misztikus hagyományból ismerős, majd átvett Isten-tapasztalat.

Persze az mindig is egyértelmű volt (sőt egykori Pilinszky-olvasatom egyik bázisa), hogy Pilinszky pontosan ennyiben „misztikus költő” (Radnóti Sándor), ti. hogy az Isten-kapcsolatát testi tapasztalatként, eksztázisként éli meg nála a versalany. Valahogy így próbáltam én is olvasni és értelmezni annak idején a *Juttának* című verset, Pilinszkynek számomra talán a legfontosabb „szerelmes versét”.

Az eredeti perspektívához visszatérve (ti. hogy a Pilinszky-líra hol helyezhető el szerelmi költészet európai és a magyar hagyományában) mégis beszédes, amit a *Beszélgetések* egyikében olvashatunk: „A szerelemben is dilettáns voltam, pedig én ott direktül boldog akartam lenni. Úgy, ahogy a gyermek boldog, azzal a direktséggel. Ez nincs! A szerelem kétféle lény számára realizálható: az egyik, akinek az érdekei teljesen máshol vannak, mint például egy selyemfiúé, habár azok, akik így szeretnek, egyáltalán nem boldogok; vagy nagyon nagy érettség fokán, amikor az ember már a másik lényt, a partnert is másképp látja, a saját érdekeiben szemléli, és nem a viszonylatuk értékében. Ez bekövetkezett nálam is, mert egy érettségen túl és egy fáradságon belül megszűnt ez

Babinszky Csilla: Strange Angels (I-V.) II.

a direkt igényem. Talán az érzelmek kielégése, apálya, mérsékeltége teszi ezt. Az ember megtanul spórolni a szeretet hőfokával, nehogy megégesse a másikat. Igen, éreztem már a boldogságot. Éreztem. De pillanatnyilag nem vagyok boldog. Abban az értelemben nem. Szerintem a boldogság személytelen dolog. Ott követünk el hibát, azt hiszem, amikor be akarjuk kebeleznünk, körül akarjuk határolni azt, amit nem lehet.”

Ebben az 1973-as interjúban (*A törvény betűje*) a költő tehát azt mondja, hogy a boldogság személytelen tapasztalat. Fontos magyarázatul szolgál itt arra, hogy költői nyelvben, mely a 70-es évektől a személytelenséget, a Szent Ferenc-i névtelenség elérését célozza, miért nem kaphat helyet a szó – legalábbis hagyományos (történeti, poétikai) értelmében vett szerelmes vers –, hogy miért nincs erre Pilinszkynek költői nyelve. Mert nem akarja, hogy legyen. Mert mást akar. A harmadik korszaktól egyre reduktívabbá, sze-

mélytelenebbé, lecsupaszítottabbá váló líra-nyelv olyan „mezítelenségi fok”-ra jut el, melybe nem férhet bele a szerelmi költészet kódrendje szerint artikulált szerelmes vers. Sem a szó tradicionális értelmében tekintett erotikus líra. Más magasságokba emeli, más-fajta csúcsokra viszi a verset, a nyelvet a kései Pilinszky – felülmúlhatatlanul.

A legnagyobb korai kritikusi – Nemes Nagy Ágnes és Lator László – már felfigyelnek arra, hogy Pilinszky-nél nem válik el egymástól a „szerelmes” és a „vallásos”/istenes vers. Nemes Nagy emlékezetes írásában *A szerelem sivataga* példáján mutatja meg mindezt.

„Személyes személytelen”: ez Lator László egy alapvetően fontos Pilinszky-értelmezésének a címe. Szerelem-szabadság. Az individuálisan személyes és a kollektíve (is) személyes. Már az eredeti kérdés (ti. hogy a Pilinszky-vers személyes vagy személytelen) föladjá mindmáig a leckét (minden Pilinszky-értelmező számára). A Lator-írás címében is utal a dilemma feloldhatatlanságára. (Ezzel szorosan összefügg az a tény is, hogy a tárgyias líra fogalmát mind irodalomtörténetileg, mind líraelméletileg egyre kevésbé érzi adekvátnak a Pilinszky- és az Újhold-recepció). A „Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem” paradigma érvényességének kérdése Pilinszky-nél: ez legalább akkora rejtély. Az előbbin (személyes személytelen) évtizedek óta gondolkodom, az utóbbin rövidebb ideje, „a megoldás becsvágya és kényszere nélkül” (*Egyetlen olvasmányom*). De azt hiszem, mindkettő releváns kérdésiránya lehet a mai, centenáriumi Pilinszky-újrólvasásnak. Ugyanis valóban új perspektívákat nyit(hat), új(abb és újabb) Pilinszky-arcokat rajzolhat elénk.

A Pilinszky-költészetben az is a csodálatos, hogy milyen monokróm, olyan sokféleképpen lehet olvasni. Bárhol-bármikor. Egyik legelső, ha nem a legelső olvasói tapasztalatom ez. Ami most a Pilinszky-évforduló idején sokszoros megerősítést nyer: a (sokszoros) újrólvasás is ezt az alapvető karakterjegyet élesíti ki.

Hogy akkor személytelen vagy személyes, „istenes” vagy szerelmes vers-e a *Négysoros*,

A szerelem sivataga vagy a *Juttának* – csöppet sem meddő kérdés körül forog itt az értelmező. Arról van ugyanis szó, hogy a Pilinszky által konstruált embertől megfosztott emberi tér, kozmosz, e végtelenül személytelen hogyan tudja mindennek ellenére megszólaltatni bennem a végtelenül személyest, pont engem mint olvasót, a lehető legemberibb, legesendőbb, legszemélyesebb mivoltomban. (Az égiben a földit.)

Most tehát megfordítanám a perspektívát. Mindig is tudható volt persze, hogy a Pilinszky-vers amilyen absztrakt, olyan konkrét (lásd még Kafka), amilyen éteri, olyan materiális, amilyen légies, olyan minerális, amilyen emberi, olyan animális. Épp *A szerelem sivataga* újrólvasása késztetett arra, hogy élesebben lássam: e nagypénteki (nem vasárnapi) költészet húsba vágó, mélyen testi materialitását, „a világvégi szemétdomb” (Lator) szemétdomb mivoltát. Azt, hogy a „szárnyasok”, az égő kerubok” nem csak „fenségesen égiek”, de „nyomorultul földiek” is (Lator). A lemeztelenedés poétikájának eredendően materiális, testi, dologi mivoltára. Jelen fókuszról nézve Pilinszky viszonylag kis számú szerelmi témájú verseinek sajátos testiségére, erotikájára. Mást (is) jelent a *Juttának* „reszkető magányos farkasa”. Miközben nem számolja föl az interpretáció szakrális horizontját, csak rétegz. Az egyszerre eucharisztikus értelemben és biológiai értelemben vett test „pozicionális szakralitásának” terébe helyezi. A *Harmadnapon* verseinek állatmetaforái, zoomorfizációi (*Jelenések VIII.7., Apokrif, A szerelem sivataga*), csakúgy, mint a *Juttának* farkasa különös erővel jelenítik meg mindezt.

Szabadság, szerelem

Szabadságínség, szerelemínség. Akit mindig elfog a „szeretet kicsinyes aggodalma”, Erősz démonjai, és nem épp a baudelaire-i értelemben. Sőt. Inkább a kafaiban: Erősz itt inkább büntetés. Azt hiszem, ez az a valami ebben a szövegüniverzumban, amit talán a legnehezebb, legalábbis számomra megérteni vagy

azonosulni vele (a testi szerelem mint büntetés/bűnhődés), ahogy Kafkánál sem. De éppen ezért mindig komoly szellemi kihívásnak éreztem. Amit viszont értek: ez ennek a különös asszociációnak (ami nyilván pszichológiailag is leírható volna, de ebben a legkevésbé sem érdekelt ez az írás) a szabadságvonzata: a szerelem-rabság, azaz szabadság-hiány kivételesen éles, húsba vágó tapasztalása, nem közhelyes, nagyon is unikális változata (különösen a korai Pilinszky-nél), amiről a versek hírt adnak, kijelöli Pilinszky szabadságtapasztalatának költőileg termékeny, emberileg (szerelmileg?) bizonyos értelemben drámain természetlen aspektusait, korlátait.

A Pilinszky-vers (nem merem azt írni, hogy Pilinszky János, született 1921, anyja neve... – pedig, talán itt kivételesen ez is adekvát volna) valahogy úgy van szabadsággal és szerelemmel, mint ama gyermekkel, akiről folyton ír. Ugyanakkora távolságra. („Sírása hideg tengelyében / áll a fiú.”) Tudniillik azt a gyereket, akit a verseiben visszatérően megidéz, nem anya szülte, hanem a nyelv. Nyelvgyerek. Konstrukció. Megalkotottság. Evangéliumi paradigma. Absztrakció. Mindez igen. De nem a gyerek, gyerek-szülő viszonylatban. Nem is a József Attila-féle (gyermekké tettél vagy a Mama-féle) gyermek. Persze, halálosan komoly, mélyen megélt pozíció, nem szerep. Még csak nem is szerep-vers. Komolyan, mesterien arányosan, tűpontosan kimunkált poétika. (Jellemzően alig írt az édesanyjához verset, amit megjelentetett. Ellenben az nagy vers, ahol az olvasható: „Anya mégis nehéz...” Ahogy a szerelmeihez is alig, legalábbis a szerelmi költészet kódrendszerének retorikájával.) De mindez: szabadság, szerelem, gyermekség – egy olyanfajta távolságból láttatva, tapasztalva, ami olyan, mintha ezeknek a fogalmaknak/képzeteknek valóságos dekonstrukcióját jelentené.

Vagy mégsem? A fentiekben arról próbáltam szólni, hogy mégiscsak van a Pilinszky-versben *szerelmszabadság* és *szabadságszerelem*. Csak más dimenzióban kell keresni. Pontosabban. A figyelem fegyelmével. A „sze-

mek homályával”. „A nyomorúság limlom-tájain.” És akkor meglesz.

Érvek és konklúzió helyett álljon itt végül egy talán túllontúl aktualizáló, ám ma (azaz jelen írás születésének napjaiban) megkerülhetetlennek tűnő asszociáció: a Pilinszky számára elementárisan fontos Robert Wilson (Bob Wilson) mostani elegáns s egyben markáns közbelépése a mai magyar kultúrkaftba és szabadságharcba különös erővel mondatja velem itt e sorok végén, hogy a szabadság – a Pilinszky-versek terében – valóban az, ami nincs. És az, ami mindennél nagyobb erővel van. Mert külső erő soha teljesen le nem rombolhatja. A centenáriumnak hála újrólvasott Pilinszky-vers immár kiszabadulva a lágerek, a vasfüggöny, a silentium vagy a három T egykori fogságából maga a szabadságélmény. A szakrális, a telített csend szabadsága. Szerelemolvasmány. Ami szabaddá tesz. Mert a költemény kiszabadul, nem tud nem teret találni magának, nem tud nem szóhoz jutni, szabadságot követel és szabadságot ad. Szabaddá tesz. Túl a belső emigráción, azon a belső szabadságon, amely – a többi újholdashoz vagy Máraihoz hasonlóan – megszülte ezeket a végtelenül szabad s a maguk módján nagyon is szerelmes verseket. És a magyar költészet hatalmas csúcsai közt egy megmászhatatlant, ám megkerülhetlent. A – nem pátoszi, ám – ünnepi újrólvasás telített csöndjét, örömet és fájdalomát. Szerelmét és szabadságát.

*Ember, ki itt a párnán
A ligetek elmaradoznak
A madarak is elpártolnak
A hómezők
A csönd is leszakad*

*S a béke is
Két fa. A láthatár
A gyengédség. A meleg tej
A fahasábok ébresztője
Minden*

Most végre, végre csakugyan szabad vagy

(Töredék a Szálkákából)